

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 07.12.20

Ex libris

Kan også skrives “ex-libris” og “ekslibris”, på engelsk også “bookplate”. Betyr “av (NNs) bøker”. Bokeier-merke som ofte har en kunstnerisk utforming.

“An ex-libris is a “mark” or “sign” of ownership intended or used to indicate the affiliation of a book or manuscript to a particular person(s) or institution. The indication of the affiliation of a book or manuscript may take any material form which achieves this purpose, or is intended to achieve this purpose. As a rule, this form or technique will indicate in some fashion the identification of the owner (name, initials, armorial or other form of symbolism, etc.) and may or may not contain the words “ex libris” or equivalent or abbreviation thereof in any language. An ex-libris may or may not have “artistic qualities”, but it is not a work of art or a “cultural valuable”. It is classified as an ex-libris by virtue of (a) actually serving to identify the affiliation of a book; and/or (b) purporting to serve this purpose by indicating that it is an ex-libris. It is in all instances something consciously created by or upon the instruction of an owner and/or a designer to serve this function. The primary purpose or function of an ex-libris is to identify affiliation independently of any larger social, artistic, literary, historical, or other role that it may perform.” (<http://www.fisae.org/indexSub01.html>; lesedato 03.12.12)

“A Latin phrase meaning “from the books of,” usually printed on a bookplate, followed by a blank space for the owner’s name [...] An ex libris inscription is a note written in or on a book to record its inclusion in a private or institutional library, sometimes providing evidence of the item’s provenance [...] Also used synonymously with bookplate. Also spelled exlibris and ex-libris. Abbreviated ex lib.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

På engelsk brukes ordet “bookplate” om en “small paper label or similar device affixed to a book, usually on the inside of the front cover or on the front endpaper, providing a space to record the name of the owner or some other identification. Bookplates can be printed, engraved, typographical, calligraphic, or illustrated. They should be acid-free and pasted on or tipped in, with the grain of the paper running parallel with the spine of the volume. Former Yale University conservator Jane Greenfield recommends that gummed or pressure-sensitive bookplates be avoided (The Care of Fine Books, Nick Lyons Books, 1988). Decorative bookplates are a category of gift item sold blank or with the name of the recipient

custom-printed in space allowed for the name, sometimes following the Latin phrase *ex libris*. The earliest known examples appeared in Germany a few years after the invention of movable type. They often expressed gratitude to the donor from the person receiving the book as a gift, a practice still followed in some libraries that receive books as gifts. The presence of a bookplate usually does not affect the value of a book (probably because they are easily removed) and may be useful in establishing provenance.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“Metoden med å bruke *ex libris* til å merke boksamlingen er eldre enn boktrykkerkunsten. Gjennom tidene har mange kjente kunstnere tatt utfordringen ved å tegne for et så lite format – men i dag er *ex libris* en nærmest død kunstart i Norge. Når bokskatten hviler i sine omsorgsfullt utvalgte hyller, gjelder det å sikre seg mot at enkelte bind forsvinner. En svensk-norsk bokeier gikk drastisk til verks, han forsynte sine bøker med følgende besvergelse: “Han som boken stjal og rappar, åker rakt utför helvites trappar”. Mer vanlig og mer ufyselig er påskriften “Denne bok er stjålet fra NN”. Imidlertid finnes det en eldre, mer utbredt og ubetinget mer sympatisk måte å markere et eiendomsforhold på. Det er en mer eller mindre kunstnerisk utformet seddel som angir eierens navn og vanligvis ordene “*ex libris*” (fra bøkene til) NN. Merket skal være fastlimt bak på permens forside. *Ex libris* opptrer i bestemte perioder, noe som da har sin spesielle grunn. Slutten av 1800-tallet er opptatt av kunsthåndverk, ikke minst bokkunst, og overdådige *ex libris* kjennes fra de fleste europeiske land. Genren ble dyrket også i Norden, av flere kjente kunstnere, noe som selvsagt henger sammen med at det fantes en relativt stor gruppe velstående og velorienterte samlere. *Ex libris* ble sett på som dekorativ kunst eller klein kunst, som kunne utfordre kunstnere.” (<http://ideblogg.no/wictor/2012/01/18/libris/>; lesedato 07.12.12)

“Bookplate design as an art form began with Albrecht Dürer in the early 16th century. Heraldic bookplates usually bore a coat of arms and/or family motto. Professional mottos and designs commemorating important historical events were also popular, but the mottos on modern bookplates usually praise books or scholarly pursuits. The New York Public Library and the Yale University Library own substantial collections of historically significant bookplates. [...] The Department of Special Collections, University of Notre Dame Libraries, is creating a Bookplate Registry.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Ordene brukt i *ex libris* er vanligvis “supplert med ein kunstnarleg utført vignett som illustrerer – ja, illustrerer kva? Jo, eigarens yrke (til dømes shipping: ein skipsbaug som pløyer ei bok), spesialinteresse (lakseelv, tobakksrøyk, naken dame) eller filosofiske livsmotto (til dømes “Glem ei du er støv, glem ei du er mere enn støv”). Alternativt er familienamnet aksentuert med ein heraldisk vignett eller ei rebusaktig synleggjering av innhald. (Til dømes Schyberg: eit berg som går opp i skyene.) [...] Kulturhistorisk er den borgarlege *exlibris*-skikken merkverdig! Her

har bokeigaren gått til store utlegg for å engasjere ein grafisk kunstnar til å dekorere eller aksenturere si sjølvoppfatning – personlegdom, sosial status eller høge livsambisjonar.” (Einar Økland i *Morgenbladet* 5.–11. mars 2010 s. 41)

Den franske dikteren Paul Éluard hadde ordene “Etter meg kommer søvnen” (“Après moi le sommeil”) på sin ex libris. Éluard var i sin diktning svært opptatt av søvn som et indre eksil og som gjenerobring av barndommens frihet (Decaunes 1982 s. 186-187). Samtidig er det noe truende ved dette mottoet, jamfør uttrykket “Etter meg kommer syndfloden”.

Ex libriser kan ha mottoer som sikter til privat utlån: “Boken kommer, boken går – Glad om jag den återfår”, “Laaner betenk: Laan er ei skjenk” (sitert av Leif-Johan Igeltope i *Bokvennen* nr. 2 i 1994 s. 30 og 31). Men ex libriser trenger ikke å være private. “Offentlige samlinger og museer har i sine glansdager utstyrt bøkene med pene ex libris slik som seg hør og bør for en institusjon.” (*Bokvennen* nr. 2 i 1994 s. 31)

I middelalderen kunne en ex libris bestå av vakker kalligrafi (Barbier 2007 s. 24). En bokeiers monogram kunne fungere som ex libris. Et monogram er en dekorativ utforming av bokstaver, et slags kalligrafisk emblem, vanligvis for bokstavene i et personnavn (fornavn og etternavn). Et monogram kan brukes som en signatur, men også som et eiermerke, f.eks. i bøker. Kongelige monogrammer inneholder ofte en krone over én eller flere bokstaver.

På de eldste ex librisene er eierens navn ofte utelatt. De eldste kjente ex librisene “er fra Tyskland og produsert mellom 1459 og 1470. Noen av disse er utført av Albrecht Dürer. Fra Tyskland trengte skikken videre til Italia, Frankrike, England og Sverige som kan oppvise et bokeiermerke fra 1595, riksrådet Ture Bielkes. Først i 1679 finner en et håndtegnet norsk ex libris – Ivar Erik *Legangers*, dette befinner seg på innsiden av et “See-atlas” trykt i Amsterdam i 1675. Dette forestiller et vinget hjerte som hever seg mot himmelen. Jorden antydes med et rikseple og en kirke. Forklaringen til dette merket blir gitt av overbibliotekar *Munthe*, da han i eierens dagbokoppteignelser finner samme merke med setningen “Munde inverse vale surum cor dirige cursum! hvilket på godt norsk betyr – “Forkjærte verden farvel, styr din ferd oppad mitt hjerte”.” (Leif-Johan Igeltope i *Bokvennen* nr. 2 i 1994 s. 28) Dürer lagde ca. år 1503 en ex libris for sin venn Willibald Pirckheimer (Cavallo og Chartier 2001 s. 241).

“Over the centuries, the designs of bookplates reflected prevailing tastes – oddly enough – in furniture and architecture. Perhaps because a bookplate usually has a frame and often a coat of arms, the bookplate itself often looked something like the panel of a door, cupboard or library wall. Scallop shells, carved greenery, repeating patterns and heraldic animals were all common motifs in bookplates during the seventeenth and eighteenth centuries, reflecting the artistic sensibilities of their times. Another popular design of the time was the portrait-plate featuring, as the

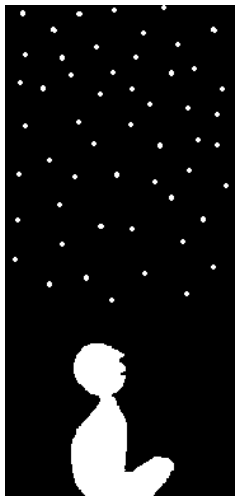
name suggests, an engraved portrait of the book's owner or author. Similarly common designs were the library interior and book-piles, both of which looked exactly as their names suggest. In bookplates such as this, fancy borders and family crests were largely secondary. By the beginning of the nineteenth century, however, bookplates had become quite plain again, often featuring a family shield of arms, a motto and a scroll. This pared-down look was to last throughout most of the century, and it wasn't until the early twentieth century that artistic bookplates enjoyed a resurgence. Family crests fell out of favour at this point, and were replaced by more fanciful and allegorical subject matter. Today, bookplates have become highly collectible, and are often of greater value than the book into which they've been pasted. Although the study and collection of bookplates dates back no more than 150 years, some immense collections have been amassed over the past century. In 1901-1903, for example, the British Museum in London published a catalogue of the 35,000 bookplates collected by Sir Augustus Wollaston Franks. Even more astonishing, the collection of Irene Dwen Andrews Pace – currently housed at Yale University – numbers some 250,000 items.” (Sheila Singhal i <http://elephantaday.blogspot.no/2012/09/elephant-no-344-bookplate.html>; lesedato 04.01.13)

“Rundt 1850-årene ser det som om ex libris er gått ut av bruk og blir kun holdt i hevd av enkelte entusiaster. Det første oppsvinget merkes rundt århundreskiftet da kunstnere som Thorolf *Holmboe* samt Gerhard *Munthe* kommer inn på arenaen. Det er verdt å merke seg at bankfullmektig O. J. *Larsen* fra Bergen som var en ivrig samler av ex libris, gav saken et puff fremover, dette ved et stort kontaktnett av bytteforbindelser samt opprettelsen av ex libris-samlinger ved kunstindustrimuseene i Oslo, Trondheim og Bergen.” (Leif-Johan Igeltope i *Bokvennen* nr. 2 i 1994 s. 29). Gerhard Munthe skal ha tegnet omtrent 30 forskjellige ex libris i løpet av like mange år (s. 29). “Albert *Jærn* (1893-1949) spesialiserte seg på dette området og har bak seg en produksjon på mer enn 1000 merker” (Leif-Johan Igeltope i *Bokvennen* nr. 2 i 1994 s. 30).

“Under krigen [1940-45] hendte det ofte at ex libris ble brukt som gave, f.eks. til konfirmasjon. [...] Arne Arnesen var sjef for Deichmanske bibliotek fra 1914 til sin død i 1943, og betød mye for norsk bibliotekvesen. Han var blant annet opptatt av gamle ex libris. Dette [ill. i teksten] fikk han laget i 1928. Det er naturlig at et ex libris fortrinnsvis fremtrer i svart/hvitt, både fordi det står nær det trykte ord, og fordi det ellers kan konkurrere med det vekslende forsatspapiret. Likevel har den kjente danske boktrykker Niels P. Thomsen i 1913 fått sin berømte landsmann Joakim Skovgaard til å tegne et fargerikt ex libris. Den norske interiørarkitekten A.M. Olsen jr. som virket det meste av sitt liv i Hamburg, tegnet i 1899 et ex libris for Vestlandske Kunstindustrimuseum i Bergen. Nesten samtidig laget han ett for museets skaper og direktør Johan Bøgh. I tidens stil fylte han tegningen med symboler – noe som også kan fortelle om Bøghs allsidighet. Omkring 1900 hørte den allsidige og produktive Thorolf Holmboe til de ledende ex libris-kunstnerne, ved siden av Gerhard Munthe. Et godt eksempel på Holmboes dekorative evne er

det libris han tegnet for Kristiania Kunstindustrimuseum. Det ble trykt i flere ulike farger av hensyn til vekslende farger på forsatspapiret på innsiden av permen, der ex libris skal plasseres. Et av de best kjente norske ex libris er tegnet i 1929 av Olaf Gulbransson for Carl Janicke, en fremtredende samler og kjenner av gammel keramikk. Motivet er knyttet til hans lidenskap, men ikke uten humor – bueskytterskens kysebånd har påskriften “bestemor”. Det runde formatet og terrakottafargen på sort bunn har sterk virkning. [...] Den ledende ex libris-kunstneren under okkupasjonen 1940-45 var uten tvil Albert Jærn (1893-1949). Han skal ha tegnet bortimot 500 forskjellige ex libris, og ga ut en lang rekke mapper med sine arbeider.” (<http://ideblogg.no/wictor/2012/01/18/libris/>; lesedato 10.12.12)

Den svenske forfatteren Karin Boyes ex libris:

(unøyaktig gjengivelse)

“Mange merker henspiller på eierens levevei eller interesseområder. For de fleste yrker finnes fra gammelt av kjente emblemer som lar seg bruke, slik som en vektskål for jurister og et kors for presten. Arnljot *Løvstad* har tegnet et godt ex libris for direktør J. Throne Holst som viser en marabou som sitter filosoferende på et par bøker ved siden av et blekkhus med penn. Fuglen antyder eierens forbindelse med Freia Sjokoladefabrikk, som har en marabou til merke, mens de øvrige symboler betegner studier og forfatterskap” (Leif-Johan Igeltorp i *Bokvennen* nr. 2 i 1994 s. 30).

“Bookplates, also known as ex-libris, have since the 15th century been placed in books to declare ownership. Many artists, some famous such as William Hogarth, Aubrey Beardsley and John Piper, have designed bookplates, and many significant people (e.g. Samuel Pepys and Rudyard Kipling) have used them, but a personal bookplate has been available to anyone owning a library and wishing to place in the books a printed design as a mark of possession. Founded in 1972, The Bookplate Society is the direct descendant of the world’s first such organisation, the Ex Libris

Society, 1891-1908, and its creation and successor, the Bookplate Exchange Club. So now in 2012 we are celebrating the Society's 40th anniversary. Our purpose is to encourage the production, use, collecting, and study of bookplates. We achieve this through our publications, lectures, visits to collections, members' auctions, social meetings, and exhibitions." (<http://www.bookplatesociety.org/>; lesedato 22.10.12)

“Den 19.1.1943 kom en del personer sammen for å drøfte opprettelsen av en ex libris gruppe. Møtet ble avholdt på Schybergs kontor og gruppen besto av reklamesjef Hugo Høgdaahl, disponent Arne Dahl, disponent Ragnvald Iversen, reklamekonsulent Nysted Heier og disponent T. B. Schyberg. Det ble her besluttet at en skulle møtes hver 14. dag kl. 1900 for byttevirksomhet og sosialt samvær. [...] Ut over byttevirksomheten skulle en opprette et sentralkartotek for norske ex libris, studere og handle inn litteratur omkring emnet. Hvert medlem skulle lage en liste over den ex libris litteratur vedkommende hadde i sin samling [...] Videre skulle man holde foredrag og kåserier på møtene, granske ukjente norske ex libris. Man hadde også plikt til å referere alle nye exlibris som den enkelte hadde fått kjennskap til. Klubben ville også få trykket standard skjema for oppbevaring av merker samt få tillaget oppbevaringsmapper. [...] ble det på møte nr. 11 besluttet at et medlem skulle hver gang legge fram 10 stk. ex libris og redegjøre for disse.” (Leif-Johan Igeltoer i *Bokvennen* nr. 3 i 1995 s. 56)

“Det kan imidlertid nevnes at pr. 1.12.1943 var [fargehandler Sverre] Nordbye's samling på over 2500 merker, mens Bergens Off. Bibliotek opererte med 2989 stykker, alle pent montert på kartong. [...] Vel verdt å legge merke til er det enorme antallet ex libris som dukker opp på hvert møte, 50 til 100 stykker hver 14. dag. Jeg har fått et inntrykk av at samling på ex libris her til lands var et krigsfenomen som overlevde til noe ut i 50-årene, en slags trend i tiden eller et motefenomen – alle skulle ha sin egen ex libris, selv folk som ikke var noen særlige lesehester.” (*Bokvennen* nr. 3 i 1995 s. 57-58)

Det norske Ex libris-selskapet ble stiftet 15. mai 1945. “Tallet på medlemmer var pr. 1948 kommet opp i 42 stykker hvorav 31 var norske, de fleste andre kom fra de nordiske land, men en finner også 2 italienerne og et nord-amerikansk bibliotek iblant medlemmene. En kan også ut i fra listen se at de aller fleste er generalsamlere, kun et fåtall har spesialisert seg på visse typer ex libris. [...] Det siste møterefateret jeg finner i mappen er fra den 13.12.1950, og her blir en som sedvanlig oppfordret til å fremskaffe nye ex libris samt ta med all litteratur en har fått den siste tiden. Videre vil en ta for seg ex libris fra Brasil som kveldens tema. Antallet ulike registrerte norske ex libris er da totalt kommet opp i 4971 stykker.” (*Bokvennen* nr. 3 i 1995 s. 59)

Thor Bjørn Schybergs bok *Norske exlibris* (1974) er et slags register som han hadde arbeidet med siden 1941 da boka kom ut. “Totalt oppgjev han å ha registrert 8200 ulike norske exlibris alfabetisk etter namnet på bokeigaren. [...] I 1977 gav

Schyberg ut eit tillegg til den store boka, slik at han totalt kom opp i 8650 registreringar.” (Einar Økland i *Morgenbladet* 5.–11. mars 2010 s. 41)

“Founded in Britain in 1972 by a group of serious ex libris collectors, The Bookplate Society is an international society of collectors, bibliophiles, artists, and others interested in the production, use, collecting, and study of bookplates. The organization is the direct descendant of the world’s first association of bookplate enthusiasts, the Ex Libris Society (1891-1908) and of its successor, the Bookplate Exchange Club.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

En ex libris kan for små barn være en “way to encourage little ones to build up their libraries and nurture a life-long love of books. A selection of our most popular stamps are displayed on this page but we add new designs all the time – visit our online shop to see the full range. [...] “I bought a balloon stamp for my son for his 1st birthday. Since then he and I enjoy every time when we open his books! We love it! Thank you again for the little happiness in life.” – Misa Shibukawa (Vienna) – November 2012” (<http://www.bloomfieldandrolfe.com/exlibris/>; lesedato 07.12.12). Det finnes ferdigtrykte ex-libriser der eieren av boka skal skrive inn navnet sitt.

En “super-ex libris” befinner seg utvendig på et bokbind (Nystuen et al. 2008 s. 155). Det er preget inn på forpermen til f.eks. en kongelig person som allerede har fått utformet en personlig ex-libris.

Et såkalt “talende våpen” er et heraldisk våpenskjold når våpenfiguren illustrerer innehaverens navn eller profesjon (Davidsen 1995 s. 317). Et eksempel er tordenkile (en hammerlignende gjenstand) og lyn for Tordenskjold.

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>